

4. Дынник А. А. О работе харьковских протезистов в период Великой Отечественной войны / А. Дынник // Ортопедия, травматология и протезирование. – 2010. – №2. – С.107 – 112.
5. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. / [ред. рада: В. М. Литвин. Т.2. – К.: Ніка-Центр, 2011. – Т.2. – 608 с.
6. Запарій В. В. Евакуація українських металургійних підприємств на Урал / В. В. Запарій // Чорноморський літопис. – 2010. – Вип.1. – С.42–45.
7. Кормич Л. І. Історія України від найдавніших часів і до XXI ст.: навч. посіб. // Л. І. Кормич, В. В. Багацький. – Х.: ООО «Одиссей», 2001. – 480 с.
8. Лановик Б. Д. Економічна історія України і, світу: Підручник / За ред. Б. Д. Лановика. – К.: Вікар, 1999. – 334 с.
9. Московский район. г. Харьков. История и современность / Ю. Кроль, Б. Зайцев, С. Куделко и др. – Х.: Прапор, 1994. – 192 с.
10. Новіков І. О. Південний Урал і Слобожанщина в роки Великої Вітчизняної війни / І. О. Новіков // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія» / ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. – Х.: Колегіум, 2013. – Вип.48. – С.57–61.
11. Овчинникова Ю. «Завод имени Малышева»: работа завода в годы Великой Отечественной войны Ю. Овчинникова // Матеріали студентської конференції «До 350-річчя заснування міста». – НТУ «ХПІ». – 2004. – С.65–67.
12. О доблести, о подвигах, славе / А. В. Мельников. – Х.: Золотые страницы, 2005. – 168 с.
13. Панова О. Переведення економіки на військовий лад та евакуація промислових підприємств Харківської області з 22 червня по 24 жовтня 1941 р. / О. Панова // Каразинські читання. – 2007. – С.212–213.
14. Потемкина М. Н. Украина и Урал в годы Великой Отечественной войны: эвакуация как переплетение судеб / М. Н. Потемкина // Сторинки военной истории: сборник научных статей. – Вип.9. – Ч.3. – С.42–53.
15. Радченко Ю. Нацистская оккупация и Холокост в Харькове. Воспоминания Кирь Солонинкиной / Ю. Радченко // Голокост і сучасність. – 2010. – №1 (7). – С.154–164.
16. Разуменко Е. Д. Дневник эвакуации из Харькова, осень 1941 г. / Е. Д. Разуменко // Харьковский исторический альманах. Осень. – Х.: Райдер, 2002. – С.66–72.
17. Стрілець В. В. Люботин: історико-краєзнавчий нарис / В. В. Стрілець. – Х.: Торсинг, 2002. – 400 с.
18. Україна від найдавніших часів до сьогодення / укл. В. Ф. Верстюк, О. М. Дзюба, В. Ф. Репринцев. – К.: Наукова думка, 1995. – 687 с.

References

1. Bilocerkivs'kyj V. Ja. Istorija Ukrai'ny. Kurs lekcij / V. Ja. Bilocerkivs'kyj. – H.: HDPU im. G. S. Skovorody, 1999. – 652 s.
2. VAT «Turboatom» // Naukovci Ukrai'ny – elita derzhavy. Т.3. – К.: Logos Ukrai'na, 2014. – 563 s.
3. D'jakova O. V. Harkivshhyna v roky Velykoi' Vitchyznanoi' vjny: Metodychni rekomendacii' z istorii' ridnogo kraju / O. V. D'jakova. – H.: Libra, 2013. – 99 s.
4. Dynnnyk A. A. O rabote har'kovskih protezistov v period Velikoj Otechestvennoj vojny / A. Dynnnyk // Ortopedija, traumatologija i protezirovanie. – 2010. – №2. – S.107 – 112.
5. Ekonomichna istorija Ukrai'ny: Istoryko-ekonomichne doslidzhennja: v 2 t. / [red. rada: V. M. Lytvyn. Т.2. – К.: Ніка-Центр, 2011. – Т.2. – 608 s.
6. Zaparij V. V. Evakuacija ukrai'ns'kyh metalurgijnyh pidpryjemstv na Ural / V. V. Zaparij // Chornomors'kyj litopys. – 2010. – Vyp.1. – S.42–45.
7. Kormych L. I. Istorija Ukrai'ny vid najdavnishyh chasiv i do XXI st.: navch. posib. // L. I. Kormych, V. V. Bagac'kyj. – H.: ООО «Odissey», 2001. – 480 s.
8. Lanovyk B. D. Ekonomichna istorija Ukrai'ny i, svitu: Pidruchnyk / Za red. B. D. Lanovyka. – К.: Vikar, 1999. – 334 s.
9. Moskovskij rajon. g. Har'kov. Istorija i sovremennost' / Ju. Krol', B. Zajcev, S. Kudelko i dr. – H.: Прапор, 1994. – 192 s.
10. Novikov I. O. Pivdennyj Ural i Slobozhanshyna v roky Velykoi' Vitchyznanoi' vjny / I. O. Novikov // Zbirnyk naukovykh prac'. Serija «Istorija ta geografija» / HNPU im. G. S. Skovorody. – H.: Kolegium, 2013. – Vyp.48. – S.57–61.
11. Ovchinnikova Ju. «Zavod imeni Malysheva»: rabota zavoda v gody Velikoj Otechestvennoj vojny Ju. Ovchinnikova // Materialy student's'koi' konferencii' «Do 350-lichchja zasnuvannja mista». – NTU «HPІ». – 2004. – S.65–67.

12. O doblesti, o podvigah, slave / A. V. Mel'nikov. – H.: Zolotyє stranyk, 2005. – 168 s.
13. Panova O. Perevedennja ekonomiky na vijs'kovyj lad ta evakuacija promyslovyh pidpryjemstv Harkivs'koi' oblasti z 22 chervnja po 24 zhovtnja 1941 r. / O. Panova // Karazins'ki chytannja. – 2007. – S.212–213.
14. Potemkina M. N. Ukraina i Ural v gody Velikoj Otechestvennoj vojny: jevakuacija kak perepletienie sudeb / M. N. Potemkina // Storinky vojennoi' istorii': zbirnyk naukovykh statej. – Vyp.9. – Ch.3. – S.42–53.
15. Radchenko Ju. Nacistskaja okkupacija i Holokost v Har'kove. Vospominanija Kiry Soloninkinoj / Ju. Radchenko // Golokost i suchasnist'. – 2010. – №1 (7). – S.154–164.
16. Razumenko E. D. Dnevnik jevakuacii iz Har'kova, osen' 1941 g. / E. D. Razumenko // Har'kovskij istoricheskij al'manah. Osen'. – H.: Rajder, 2002. – S.66–72.
17. Strilec' V. V. Ljuboty: istoryko-krajeznavchij narys / V. V. Strilec'. – H.: Torsyng, 2002. – 400 s.
18. Ukrai'na vid najdavnishyh chasiv do s'ogodennja / ukl. V. F. Verstjuk, O. M. Dzjuba, V. F. Repryncev. – К.: Naukova dumka, 1995. – 687 s.

Svynarenko N. A., PhD, Associate Professor of Simon Kuznets KhNUE (Ukraine, Kharkiv), nsvinarenko2@gmail.com

Evacuation of industrial enterprises from the Sloboda Ukraine in 1941 and 1942: modern native historiography of the problem

It has been analyzed the modern scientific and publicist literature concerning the problem of evacuation of industrial enterprises of the Sloboda Ukraine in 1941 and 1942 to Siberia, Ural, Volga region, Middle Asia, etc. The causes, which did not favour wider and detailed elaboration of the problem of evacuation of material values from the Sloboda Ukraine in the modern native historiography, were discovered. It has paid attention to the not enough degree of elaboration of this problem in the modern native historiography and its unified representation. It has been proved that textbooks and manual on «History of Ukraine» and «Economic history of Ukraine» contain material of general character on the problem of evacuation of industrial enterprises from the territory of Soviet Ukraine to Ural, Volga region, Middle Asia, with information of big Kharkiv giants of industry of that time.

The clear periodization of evacuation of the property of enterprises of administrative regions of Kharkiv oblast to eastern region of the Soviet Union has been discovered and supported with arguments.

It has been described enough that the geographical factors of location of Kharkiv enterprises in evacuation are given in scientific and publicist literature: the famous Kharkiv Tractor Plant's property was first transported to Stalingrad and Sarepta, then, to Altay Tractor Plant, the Plant of excavation and transport equipment to Izhevsk, «Mekhanolit» to Perm, «Serp i Molot» to Saratov, Irbitu, Gorkij; the bicycle one to Bukhara, T. Shevchenko Plant to Penza, plant «Elektrostanok» and the Rope Plant to Tashkent, plant «Porshen» to Omsk, etc.

Keywords: evacuation, labour mobilization, qualified workers, modern native historiography, memoirs.

* * *

УДК 94:351.77(477.64 «1941/1945»

Орлянський В. С.,
професор, доктор історичних наук, професор
кафедри політології і права, Запорізький національний
технічний університет (Україна, Запоріжжя),
kafedra_pp@zntu.edu.ua

ТВАРИННИЦЬКА ГАЛУЗЬ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ В ПЕРІОД ОКУПАЦІЇ (1941–1943 РР.)

На тлі наявного у сучасній науці загального уявлення про події Другої світової війни, процеси, які протікали на окупованій території колишнього Радянського Союзу, тривалий час залишались мало дослідженими, тому цілий ряд виявлених подій та фактів тривалий час залишались малозрозумілими. Достатньо часто домисли чи прямі фальсифікації ставали основою офіційних «історичних» версій. Багато розгадок можна знайти в політиці окупаційної влади, яку вона веде по відношенню до сільського господарства. Вивчення стану тваринництва дає можливість оцінити політику влади по відношенню до сільськогосподарської галузі в цілому, тому що утримання цієї галузі є комплексним, дуже залежним від дотримання вимог всіх природних факторів і не терпить над собою насилля будь-якої влади.

Ключові слова: окупаційна влада, приватне господарство, господарська діяльність, тваринництво, аграрна сфера.

Сфера господарської діяльності окупаційної влади тривалий час не була темою досліджень, тому тут залишилося дуже багато міфів, які збереглися від

радянської історіографії, а часом вони були просто вигадані. Дослідження цієї теми дозволить краще зрозуміти сам процес протікання тих процесів у ході Другої світової війни, які вже добре відомі. Здійснені дослідження не ставлять під сумнів як уже загальновідомі висновки, так і сам хід подій. Залишається незрозумілим цілий спектр питань відносно життя людей, які з різних причин виявилися на окупованій території. Багато в чому самі умови їх існування залишаються не ясними нам і дотепер.

Питання про проведення німецькою владою якої-небудь економічної політики на окупованих територіях залишається дотепер відкритим і дискусійним, що робить дану тему актуальною для різного роду досліджень. Багато аспектів цієї теми дотепер знаходяться під впливом радянської ідеології про суто грабіжницьку її сутність або заповнене простим вимислом.

Метою даного дослідження постає виявлення реального стану тваринництва в Запорізькому краї та через його аналіз та визначення механізмів політики окупаційної влади.

Щоб краще зрозуміти процеси на окупованій території, необхідно враховувати наслідки політичних процесів, які проводила радянська влада відносно сільського населення регіону до цього, і так багатого на свою історію. Широкомасштабні заходи щодо колективізації господарського життя сільського населення, насильницька зміна всього укладу життя, насамперед сільського населення, численні репресії, зовсім ще були свіжими в пам'яті абсолютної більшості сільського населення. В регіоні склався соціально-психологічний настрій, коли місцеве населення було готове до сприйняття будь-якої іншої політики, яка у своїй основі не просто і не тільки заперечувала б колгоспне існування, але й запропонувала б щось нове, однак звичне та зрозуміле.

Уже сам факт виділення з самого початку в німецькій окупаційній адміністрації спеціального органу – сільськогосподарської інспекції Півдня України – може бути доказом того, що відносно цього регіону з самого початку передбачався особливий підхід. Незвичайність статусу цього органу можна побачити і в наступному: на користь цього органу виділялися 20% податків, які збиралися у регіоні, при цьому необхідно вказати, що ці гроші йшли не тільки на його утримання, але й на інвестиційні проекти в цьому регіоні [1, арк. 31].

Тваринництво, особливо ВРХ (велика рогата худоба) як ніяка інша сфера господарювання, було дуже

залежним від повноти й правильності виконання всіх етапів утримання тварин, які були сформовані на законах природи. Не гріх нагадати, що циклічність цієї сфери була досить тривалою за часом, а допущені порушення, причому на кожному з етапів, виправити було вже неможливо в принципі. Необхідно так само мати на увазі, що й на кожному етапі цього циклу необхідно було витримувати всі необхідні умови. Напевно тому ця галузь є настільки чутливою до будь-якого роду втручання, і, насамперед, політичного. Ми вважаємо, що дослідження стан саме цієї галузі в період окупації, може дозволити нам повніше виявити політику нової влади у відношенні до сільськогосподарської галузі в цілому.

Пройдення фронту в нашому регіоні було за невеликим винятком досить швидким і не настільки руйнівним, як в інших регіонах. Подібний висновок ми можемо зробити через аналіз стану саме селянських господарств – вони не були спустошені. Подібний стан спостерігався по всій території області, при чому й там, де були бої, і там, де відхід червоної армії був цілком мирним. Так, з Велико-Білозірського району червона армія, простоявши без боїв два місяці, так і пішла без боїв. В одному із сіл, де був колгосп «ім. 2 п'ятирічки», який складався з 161 дворів, на 01.10.1941 р., на утриманні людей було 49 коней, 138 голів ВРХ, 244 овець [2, арк. 1–2]. Село Радолівське, яке перебувало в зоні бойових дій, на 01.01.1942 р. нараховувало 132 голови ВРХ, 8 волів, 220 коней і 1035 голів овець [3, арк. 2]. Усі тварини по документах проходять як приватні селянські, згадування про колгоспну або радгоспну череду нами не виявлене, так само немає згадування й про перехоплення черед, яких гнали із села. Така велика кількість приватної худоби була не характерна для «радянського колгоспного села», тим паче, що перед самою війною радянська влада активно добивала залишки селян-одинаків. Скоріше всього ми тут маємо ситуацію, яка багато разів зустрічалася в період відступу червоної армії. Несподівана стабілізація фронту привела до колізії, коли швидка евакуація політичної та цивільної влади набагато випередила відступ самих червоних військ, як і самого фронту. По суті, більша частина області виявилася, як би, без влади, і місцеве населення розібрало зерно й худобу по своїх дворах.

Для більшої наочності висвітлення протікання різних процесів, які відбувались у галузі, так і загальної динаміки, ми спробували наявний матеріал, який був нами зібраний, систематизувати і відобразити у формі таблиці [4, арк. 2, 10–11, 25, 31–33, 37; арк. 9, 25–43].

Таблиця 1

Динаміка стану ВРХ по області в період окупації

	15.01.42.	25.05.42.	05.12.42.	01.04.43.	01.05.43.	01.06.43.	01.07.43.	01.08.43.
В.Р.Х. по обл.	362 548	267 301	246 693	216 894	246 184	265 184	273 448	274 125
Череда колгоспна	73 143	–	53 409	37 778	40 643	40 003	38 690	38 022
Череда держ. госпів	5 352	–	7 382	6 379	5 583	7 014	7 524	7 539
Приватна череда	284 043	216 816	185 902	172 837	200 478	218 087	227 294	228 564

Великий часовий розрив, майже в півроку, унеможливив процес зведення даних за цей період до певної єдності. Але навіть у такому стані таблиця дозволяє зробити ряд висновків. Насамперед, ми бачимо різке загальне кількісне скорочення поголів'я протягом 1942 р. Крім причин, які були властиві умовам війни та окупації, був присутній й ряд моментів організаційного характеру, які цілком могли суттєво вплинути на подібні показники.

Насамперед, необхідно враховувати, що перші дані були узагальнюючі, вони показували загальну кількість всієї худоби в області, у той час як наступні дані стосувалися тільки тієї худоби, яка знаходилася в підпорядкуванні обласного керування сільського господарства. У цьому випадку мова йде про домашню худобу, яка перебувала у власності жителів міст. Знаючи, що собою представляли міста нашої області, як і сам обласний центр, можна із упевненістю говорити про значну кількість цього поголів'я.

Наступний момент, необхідно мати на увазі, що в підпорядкуванні у міських управ ряду великих міст області були т.зв. підсобні господарства, у яких так само були свої череди ВРХ, і які також не підкорялися обласному керуванню сільського господарства. Була ще одна зовсім невелика група сільськогосподарських підприємств, які не проходили по звітах обласного управління. Мова йде про підсобні господарства великих промислових підприємств і транспорту ще з довоєнного періоду. Частина їх зберегла свій профіль, інша перейшла в розряд держмаєтків.

Цілком очевидною є в таблиці й пріоритетність влади в цій галузі. Невеликий період по відродженню колгоспних ферм навесні 1942 року не відбився на загальній тенденції пріоритетності приватної череди. Коливання чисельності колгоспної череди навесні–улітку 1943 р. була пов'язана із процесом розпаювання частини колгоспів, що, можливо, відбилося на чисельності череди в рядках таблиці по приватній та колгоспній худобі.

Зосередження нової влади на приватному способі ведення господарства не привів до зникнення колгоспних і радгоспних ферм ВРХ як таких. Уже через 2–3 місяця по області почалася кампанія по відродженню суспільних черед через повернення взятої селянами звідти худоби. По тому, як проводилася ця кампанія, у нас є сумнів, що це була ініціатива німецьких владних установ. Ми думаємо, що це була спроба заявити про себе знов створеній українській структурі – обласним керуванням сільського господарства. На це може вказувати ряд моментів. На місцях цим займалися тільки сільські управи під керівництвом районних агроконтор, можливо тому кампанія супроводжувалася численними застереженнями. Так, поверненню підлягали тільки ті тварини, які були забрані з колгоспів після першого грудня 1941 року [5, арк. 2]. І це після двох місяців окупації. Але навіть і при таких умовах, так само було застереження, що до продажу та обміну худобу можна було забирати й далі, але вже з дозволу сільської управи. У текстах ми зустрічаємо різні позначення процесу вилучення. Якщо худоба була «незаконно захоплена», то відносно хазяїна застосовувалася форма «відібрати». Коли відношення мали «законні форми», селянам пропонувалося повертати вартість за період годівлі або забирати худобу «з меншою живою вагою» [6, арк. 22]. Якщо в селянина виявлялося дві корови, кращу залишали, забирали гіршу [7, арк. 108]. Припід, якій з'явився за цей період, увесь залишався в

селян [8, арк. 25; арк. 3]. Як бачимо вилучення не носило тотального характеру, воно не було навіть масовим, ми не впевнені, що вилучення взагалі проводилося по всіх районах. Судячи з динаміки чисельності ВРХ (див. таблицю 1), колгоспні й радгоспні череди не додали в кількості, а то що було зібрано навіть не вплинуло на загальну динаміку по області.

Починаючи з кінця літа 1942 р. можна говорити про те, що відносно колективних ферм нова влада визначилася в їхньому призначенні, про це може свідчити і їх відносна чисельна стабілізація. Нові підходи влади знайшли відображення в якісному складі тваринництва земельних об'єднань, що можна побачити в документах по інвентаризації цих господарств. Так наприклад, у земельному об'єднанні №4 суспільна черода була представлена одним бугаєм–виробником, двома дворічними бугаями, 12 бичками й 4 теличками, увесь молодняк був 1942–1943 рр. народження, свинарство було представлено кнуром–виробником і 6 свиноматками, вівчарство складалося з 2 баранів–виробників [9, арк. 36–37]. Багатократно в документах зустрічалися згадування про знаходження в господарствах корів або свиней, які знаходилися на відгодівлі, однак майже завжди при цьому підкреслювалося, що вони утримувалися для внутрішньогосподарських потреб. Пріоритетність приватного підходу у тваринництві була більш у чому очевидна.

Уже з перших місяців окупації в діях влади можна побачити певну закономірність. Так, у ході кампанії навесні 1942 р. по вилученню надлишків зерна з селян, була зроблена велика поступка по відношенню до тих, хто тримав живність. Посилаючись на якесь розпорядження №354 від 27.05.1942 р., селянам залишали зерно по нормі на прокорм тварин до нового врожаю. Якщо не було фуражного зерна, то залишали пшеницю [10, арк. 201]. Навіть на птахів залишали по 11 кг зерна [3, арк. 18].

Остаточо зробивши вибір на користь приватного підходу у тваринництві, тваринницькі ферми в колгоспах і держгоспи не були ліквідовані взагалі, вони стали виконувати, інші, нові для них функції. Як би це не звучало дивним, ми б це визначили в такий спосіб: вони стали як би посередником між державою й селянами в питаннях підтримки, розвитку й стимулювання тваринництва в регіоні. Разом із приватною власністю у село повернулися елементи ринку, усі відносини між господарствами й селянами були переведені на комерційну основу. Найпоширенішою формою відносин стали закупівлі в селян відгодюваних телят. Певний інтерес викликають обміни, коли господарства забирали теличок більшої ваги, а видавали менші, різницю селянам компенсували грошми [11, арк. 243, 316]. Для відгодівлі молодняку господарства закуповували в селян молоко, яке зараховувалося в рахунок податків. Наскільки це було вигідно селянам сказати важко, ні одного договору нам відшукати не вдалося, однак сама форма відносин була більш прийнятною, ніж при колгоспах.

Німецька влада вимагала, щоб місцеві управи будь-яким чином стимулювали тваринництво, преміюючи й допомагаючи тим, хто добре опікувався за тваринами. Щоб забезпечити максимально більшу кількість дворів поросятами, управи стежили, щоб свиноматка припадала на 7 господарств, а господарі не ховали її від спарювань [7, арк. 44]. На підтримку галузі в цілому були спрямовані

й заходи німецької окупаційної влади. З податкових надходжень створювався цілий ряд фондів, один з них був фуражний. У цей фонд закладалася добова норма кормів усіх тварин, він залишався в господарствах і повністю вживався по призначенню [12, арк. 10]. По 1,2 кг зерна на корову в день у фуражному фонді закладалася норма й на селянські корови [7, арк. 119]. Ми думаємо, що в цьому випадку мова йшла про корів, які селяни брали в господарствах на відгодівлю, при такому договорі корм їм видавався господарством.

Очевидно, можна побачити позицію німецької влади й у наступному питанні, а саме: господарства виділяли зерновий клін у розмірі 0,25 га на голову ВРХ, урожай з якого не йшов у загальний залік, залишався повністю в розпорядженні господарств [13, арк. 65].

Активну позицію по розширенню тваринництва займали районні агроконтори. Так, вони активно виступали проти (але не забороняли – В. О.) проведення господарствами аукціонів із продажу поросят, при яких ціни виростили до 1000 руб. за штуку. Даний приклад цікавий з декількох позицій. По–перше, «виступали проти», а не забороняли. По–друге, цікавим є їх аргумент, а саме: подібний підхід скорочує кількість бажаних брати поросят. Далі йде рекомендація продавати їх за ціною 10 руб. за 1 кг живої ваги [14, арк. 23]. Не менш цікавим є й інший аспект у цьому документі: проведення подібних аукціонів може свідчити про те, що бажані купувати були, про те, що гроші у селян були, і що подібні продажі все–таки відбувалися. Про жвавість подібної діяльності можуть свідчити численні заяви селян [15].

Наступний документ може, на нашу думку, також підтверджувати попередні припущення. Мова йде про довідки (необхідний бюрократичний документ), які подавалися в сільську управу, де повідомлялося, що людина потребує покупки корови [16, арк. 5, 6, 7]. Знову мова йде про ринкові відносини, й регулятором цих відносин виступає місцева влада.

В умовах окупації, враховуючи тривалість процесу й дуже велику затратність праці, займатися тваринництвом було справою вкрай не вигідним за всіх часів і у всіх народів. Напевно, єдиною умовою, щоб селянин почав займатися цією працею, можуть бути якісь гарантії від влади, що його праця не пропаде даром. Ми вважаємо, що нова влада змогла створити такі умови, які селяни могли отримати в якості таких гарантій.

Ряд документів можуть служити підтвердженням наших міркувань. З літа 1942 р. сільські управи стали збирати дані про забраних у селян німецькими та румунськими військами корів, свиней і навіть курей. Ці дані передавалися в агроконтору для одержання селянами компенсацій [17, арк. 24, 25; арк. 242, 243, 244].

Нерідкими були випадки, коли військові частини розраховувались із селянами та господарствами готівкою, однак найбільше поширено формою розрахунків були розписки. Надалі ці розписки здавалися в райсільгоспінспекцію для подальшого розрахування. Зустрічалися розрахунки через комендатуру та Заготскот [18, арк. 9, 40, 112; арк. 9; арк. 24]. Подібна ситуація спостерігалася по всій території області, що може свідчити, що ці відносини мали системний характер. Були випадки, коли компенсації поширювалися й на іншу сільгосппродукцію, такі як борошно, пшениця, картопля, сіно [19, арк. 17, 22, 31].

Сама наявність і дуже непогане існування тваринництва вже може бути серйозним доказом життєздатності його як галузі, племінна робота – була серйозною заявкою на її розвиток. Прямих доказів, що така робота велася не так вже і багато. Але ті, що є, можуть стверджувати про її існування. Так, по одному з районів області на 20.05.1943 р. було завезено з Німеччини 4 жеребця, одного бика виробника, одного кнура виробника й свиноматку. Як було вказано у звіті, акліматизація тварин проходить добре, перший приплід за один опорос дав 48 поросят [20, арк. 34]. В 1943 р. племінна робота стала носити досить чисельний та повсюдний характер. На перше квітня племінна череда тільки по суспільних господарствах області складалася з 4401 голови. Найпоширенішими були німецька, грунауська та хортицька породи [21, арк. 26]. Для популяризації племінних порід серед селян застосовувалися й адміністративно – господарські заходи. Згідно з розпорядженням генералкомісара, тварини племінних порід здавалися на м'ясо в останню чергу, були й доплати за племінних бичків у розмірі 150–400 руб. за кожний зданий центнер м'яса [22, арк. 20; арк. 288].

Складовою частиною податкової політики окупаційної влади потрібно розглядати м'ясозаготівельні кампанії. Вони становлять певний інтерес уже тим, що вони проводилися системно й планово, вони не носили тотального або безладного характеру. Збереглася й методика по їхньому проведенню [23, арк. 11]. Мінімізуючи свою контактність із місцевим населенням, окупаційна влада питання вилучення тварин покладала на старост і сотенних. Насамперед, у документі чітко визначалися критерії корів, які підлягали здачі. Так, здачі підлягали корови, господарі яких здали за 1942 р. менше 150 л молока. Подібні корови називалися бракованими й це не розглядалося як покарання для їх хазяїв. Далі, не можна було вилучати корів, які отелилися влітку, а так само ті, які були куплені влітку. Відзначалося в методиці, що не можуть вилучатися корови, які значаться за двома родинами. Важливим моментом ми вважаємо дописку в документі про те, що у випадку, коли план не виконувався, нестача добиралася за рахунок колгоспної череди. Ця позиція була важлива, коли вирішувалося питання збереження колгоспних ферм.

Мати корову на дві родини стало розповсюдженою формою восени 1942 р., коли м'ясозаготівля прийняла дуже масовий характер [24, арк. 7]. Подібна форма була офіційно дозволеною, в той же час, вона була результатом адміністративних дій нової влади, коли родина втрачала корову, влада прикріплювала цю родину до іншої родини, хто корову мав [21, арк. 7].

Незважаючи на масові м'ясозаготівельні кампанії восени–зимку 1942 року, вони все–таки не носили руйнівного характеру для населення. Так, розглянемо стан ВРХ по Корніївській сільській управі за січень, червень і грудень 1942 р. в динаміці. Поголів'я худоби було 192, 275 і 229 голів відповідно, з них корів було 112, 169 і 112 голів відповідно [25, арк. 227; арк. 11–12]. У селі з іншого регіону області, яке складалось з 68 дворів, у листопаді було 63 корови й 37 голів молодняку. У грудні корів стало 54,9 голів пішли на заготівку, але молодняку стало більше – 40 голів [26, арк. 8]. Вилучення було великим, але вони не розривали самого процесу тваринництва.

Як складову частину м'ясозаготівель потрібно розглядати обов'язкові продажі м'яса державі. Саме

участь українських структур керування дозволила зробити цю процедуру більш гнучкою й різноманітною в способах розрахунків із селянами м'ясом при його здачі [27, арк. 195; арк. 4; арк. 3; арк. 2, 3; арк. 4]. Незважаючи на існуючі норми (різати по 20 кг м'яса на кожного члена родини), існував досить ліберальний підхід, який дозволяв продавати здавачам м'яса по 20% від живої ваги здаваного їм ВРХ [28, арк. 2]. Така різноманітність має тільки одне пояснення – це відсутність тотального контролю з боку німецької адміністрації, а це значить, що в місцевих українських структурах управління була можливість вибирати засоби своєї діяльності.

Відносно натурального податку молоком у нас немає узагальнюючих даних по області, аналіз показників по окремих селах дозволяє зробити кілька оцінних висновків. Вводячи натуральний податок, владою була зроблена уступка на користь приватного сектору, норма поставок у них була майже вдвічі меншою, чим у колгоспних ферм. Хворі корови не звільнялися від зборів, від них було потрібно здавати пряжене молоко в пропорції 1 кг – 25 літрів. Уся відповідальність за організацію зведення молока покладалася на молокозаводи [29, арк. 125]. Виконання цього податку по області було не однаковим, у цілому ми можемо судити, що в 1942 р. виконання доходило до 70% і вище, що стосується 1943р., то вище ніж 40% виконання плану ми не зустрічали [26, арк. 38; арк. 44]. Виконання натурального податку по яйцях було досить високим по 1942 р., це пояснюється тим, що норма визначалася на двір, була помірною та сезонною. В 1943 р. стали визначати план на кожну курку, виконання цього плану різко впало.

Стабільний чисельний ріст із початку 1943 р. спостерігався у відношенні всього тваринництва по регіону. Органи влади всіляко стимулювали цей процес [7, арк. 94]. Навесні 1943 р. можна відзначити помітне стимулювання вівчарства: це був продаж дефіцитних товарів на суму зданої вовни, це й збільшення відсотка повернення вовни господарям овець [7, арк. 56; арк. 3].

Крім загального збільшення кількості ВРХ, необхідно говорити й про насичуваність села, тобто, про кількість дворів, які тримали худобу, яка вона була і скільки голів. Тенденція стабільного загального зростання ВРХ в 1943 р. проглядається по всіх регіонах області. Звичайно, однаковості тут не може бути, чим менше село і чим далі воно знаходилось від шляхів та гарнізонів, тем стабільніше спостерігалось зростання. Так, сільська громада хутора Зубово, яка складалася з 45 дворів, на початок 1943 р. мала 50 голів ВРХ, з яких 38 були коровами. На 28.06.1943 р. череда ВРХ нараховувала вже 71 голову, увесь приріст відбувся за рахунок телят [30, арк. 21].

Цікава динаміка сільської громади №3 Білоцерківської сільської управи. Невелике українське село, яке налічувало 126 дворів. Узимку 1943 р. на них приходилося 211 голів ВРХ, серед яких 126 корови, 41 телиця, 13 бичків, 37 телят і 4 нетеля. Було багатим село й на іншу живність, а саме, на той момент було ще 7 свиней, 5 підсвинків, 7 поросят, 1 баран, 225 овець, 199 ягнят і більш 400 голів птахів [19, арк. 40–41]. На середину квітня ми бачимо, що кількість ВРХ збільшилася до 245 голів, на початок червня вже нараховувалось 254 голови. Увесь приріст відбувся за рахунок телят. Подібна тенденція по селу проглядається й у зведеннях за липень і за серпень 1943 р. Крім людської худоби, у селі була ще й общинна череда, вона була не дуже велика, у даний період вона не росла, але й не зменшувалася [19, арк. 22, 87, 149, 176].

Стабільно гарні показники росту в деяких південних регіонах області можуть серед цілої низки причин мати таку, яка була характерна тільки для даного регіону. Велика кількість болгарського, гагаузького й грецького населення, яке німецька влада вважала як стабільно лояльне, могла викликати лояльне ставлення взагалі до цілого регіону. Це припущення можна вважати цілком доречним у визначенні регіональної особливості, але тенденція на позитивну динаміку спостерігалася на території всієї області. Село Ново-Олексіївку можна розглядати в якості типового українського села нашого регіону, як по чисельності, по місцю розташування, так і по всіх наслідках окупаційного лиха. Розташування населеного пункту несло масу незручностей. Насамперед, це проходження через нього стратегічного шляху, а значить і всі принадації, пов'язані із проходженням військових частин. Близьке знаходження обласного центру, а значить центральних окупаційних військових, політичних і поліцейських органів, навряд чи таку близькість можна вважати зручною. Збереглося три подвірні списки жителів цього села з докладним списком усієї живності в них. Перший список складався з 23 дворів, на яких утримувалося 22 корови, 19 свиней, 204 курки й 2 хитавиці. Другий список охоплював 35 дворів, на які доводилося 23 корови, 23 свині й 283 курки. Третій список включав 40 дворів, за якими значилося 33 корови, 30 свиней. Список по птахів зберігся фрагментарно, але зі збереженого видно, що їх кількість була адекватною попереднім спискам, у середньому по 10–11 голів на двір [14, арк. 70–75]. Кількість дворів без домашньої худоби у цьому селі була невеликою, подібне положення в селах, які знаходились біля великих міст є цілком природним явищем. Наповнюваність інших дворів тваринами, та ще й на другий рік окупації, не дозволяє говорити про запустіння сіл, а, навіть, дозволяє говорити про розвиток домашнього тваринництва.

Стабільність цілої галузі, й навіть певний прогрес, викликає закономірне питання про кадрове забезпечення. Управлінська ланка є предметом окремого дослідження, зупинимося на професійному супроводі. Тільки в системі керування сільського господарства працювало 36 ветеринарних лікарів з вищою освітою, 147 ветеринарних фельдшерів і 107 зоотехніків, 18 з яких мали вищу освіту [31, арк. 20]. Уточнимо, що мова йде про практикуючих працівників, а не про керівників. Багато це чи мало? По-перше, будь-яке порівняння умов війни з невоєнною умовою ми вважаємо взагалі не дуже коректним. По-друге, якщо згадати історію села радянського періоду – це була постійна «проблема нестачі кадрів на селі». По-третє, що необхідно постійно враховувати умови, в яких село ввійшло у війну. Як відомо, питання з кадрами в сільському господарстві й до війни було незадовільним. Мало того, що кадрів просто не вистачало, вони були об'єктами різного роду репресій, серед яких найбільш пагубною можна вважати т.зв. «антишкідницьку операцію» 1937–1938 рр. Нечисленний прошарок сільської інтелігенції, яка мала гарну базову освіту і великий досвід роботи, практично перестав існувати, на їхнє місце приходили абсолютно лояльні до влади різного роду «висуванці», знання яких найчастіше обмежувалися короткими курсами або прискореними випусками з вузів [32].

Нова влада, відмовившись від концентрації великої кількості худоби на суспільних фермах на користь приватного господарства, змогла значно підвищити рівень догляду за ним. Подібний підхід зробив непотрібним таку велику кількість ветеринарних лікарів у кожному господарстві.

По суті, ветеринарна служба була переведена на сервісний метод роботи. Скоріше всього, німці ввели модель роботи, яка функціонувала в Німеччині. Усі населені пункти були розбиті на ветеринарні дільниці, усі населені пункти цієї дільниці відвідувалися лікарем не менш двох разів на місяць, постійно велася здебільшого профілактична робота. Першого числа кожного місяця всі ветфельдшери та санітари громад збиралися у ветлікаря дільниці для консультацій і інструктування [19, арк. 47]. Наскільки подібна система була продуктивною, ми можемо зробити тільки загальну оцінку, документів про масовий падіж худоби виявити не вдалося. Позитивна динаміка росту поголів'я худоби на приватному секторі дозволяє стверджувати про те, що подібна модель роботи цілком себе виправдала.

У цілому, маючи явні позитивні показники у тваринницькій галузі цілого регіону, дуже важко втриматися від оцінок політики окупаційного режиму в позитивних тонах. Військове зіткнення двох тотальних режимів, заснованих на різних цивілізаційних культурах, але однаково далеких від ліберальних цінностей, ще довго буде вимагати пошуку нових підходів в оцінках наслідків подібного протистояння. Конфліктне протиріччя між результатами досліджень та загальною існуючою оцінкою в цілому також вимагає свого подальшого вирішення.

Список використаних джерел

1. Державний архів Запорізької області. – Ф.Р.1433. – Оп.1. – Спр.257.
2. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.80.
3. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.9.
4. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.112; Оп.2. – Спр.9.
5. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.350.
6. Там само. – Ф.Р.3062. – Оп.1. – Спр.2.
7. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.67.
8. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.9, 164.
9. Там само. – Ф.Р.3062. – Оп.1. – Спр.66.
10. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.312.
11. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.4.
12. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.289.
13. Там само. – Ф.Р.1438. – Оп.1. – Спр.1.
14. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.125.
15. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.189.
16. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.262.
17. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.265, 312.
18. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.4, 125, 265.
19. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.5.
20. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.110.
21. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.112.
22. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.110, 312.
23. Там само. – Ф.Р.3062. – Оп.1. – Спр.48.
24. Там само. – Ф.Р.3062. – Оп.1. – Спр.28.
25. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.327, 335.
26. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.37.
27. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.67, 262, 265, 350, 384.
28. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.6.
29. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.53.
30. Там само. – Ф.Р.1456. – Оп.1. – Спр.1236.
31. Там само. – Ф.Р.1438. – Оп.1. – Спр.122.
32. Романец Н. Репресивна політика радянської влади в українському селі (1925–1939). – К.: Вид-во «Роман Козлов», 2014. – 456 с.

References

1. Derzhavnyj arhiv Zaporiz'koi' oblasti. – F.R.1433. – Op.1. – Spr.257.
2. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.80.
3. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.9.
4. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.112; Op.2. – Spr.9.
5. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.350.
6. Tam samo. – F.R.3062. – Op.1. – Spr.2.
7. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.67.
8. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.9, 164.

9. Tam samo. – F.R.3062. – Op.1. – Spr.66.
10. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.312.
11. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.4.
12. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.289.
13. Tam samo. – F.R.1438. – Op.1. – Spr.1.
14. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.125.
15. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.189.
16. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.262.
17. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.265, 312.
18. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.4, 125, 265.
19. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.5.
20. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.110.
21. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.112.
22. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.110, 312.
23. Tam samo. – F.R.3062. – Op.1. – Spr.48.
24. Tam samo. – F.R.3062. – Op.1. – Spr.28.
25. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.327, 335.
26. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.37.
27. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.67, 262, 265, 350, 384.
28. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.6.
29. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.53.
30. Tam samo. – F.R.1456. – Op.1. – Spr.1236.
31. Tam samo. – F.R.1438. – Op.1. – Spr.122.
32. Romanec N. Represyvnna polityka radjans'koi' vldy v ukrai'ns'komu seli (1925–1939). – K.: Vyd-vo «Roman Kozlov», 2014. – 456 s.

Orlyanskiy V. S., Doctor of Historical Sciences, Professor of the Political and Law Department, Zaporizhzhya National Technical University (Ukraine, Zaporizhzhya), kafedra_pp@zntu.edu.ua

Livestock of Zaporozhye region during the Nazi occupation (1941–1943)

An overview of the events of World War II amid that are available in the modern science, the processes that have occurred in the occupied territories of the former Soviet Union, have remained little studied for a long time. That is why a number of detected events and facts for a long time has remained not enough understood. Quite often guesses or direct falsification became the basis of the official «historical» versions. A lot of answers can be found in the policy of the occupation authorities that they have conducted in the agriculture. The study of livestock makes it possible to assess the policy of the authorities in the agricultural sector as a whole, because the maintenance of this industry is complex, that is dependent on compliance with all environmental factors and does not tolerate violence on them of any power.

Keywords: *occupation authorities, private sector, economic activity, livestock, agricultural sector.*

* * *

УДК 340.132(477):[316.334.55:314.15.044]«1940–1960»

Касьянова Н. М.,

кандидат історичних наук, докторант, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), n.kasyanova@inbox.ru

НОРМАТИВНО–ПРАВОВА БАЗА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПЕРЕСЕЛЕНЬ В УРСР У 1940–1960–ТІ РОКИ

Аналізується нормативно–правова база, що регламентувала процес переселення українського селянства. Автором досліджено основні принципи переселення, як–то плановість, добровільність, матеріальне забезпечення переселень та надання пільг переселенцям, врахування національних, господарчих та побутових умов під час здійснення переселень. Виділено географічні особливості переселенських заходів. В межах здійснення переселенських заходів розглянуто процес заохочення потенційних мігрантів до переїзду. Проаналізовано громадські настрої щодо зазначеної політики та продуктивність виконання планів з переселення відповідними структурами. Розглянуто статус переселенців–самовольців. Виявлено недоліки переселенської політики, які суттєво впливали на значні зворотні потоки.

Автор дійшов висновків, що політика планових переселень була одним з найважливіших державних заходів. Незважаючи на чітке регламентування постановами уряду та особливий державний контроль, мала певні складнощі та недоліки.

Ключові слова: *політика, переселення, плановість, колгоспники, пільги.*

Радянська політика планових сільськогосподарських переселень була покликана вирішити першочергові народногосподарські завдання та здійснювалась з метою